

LŐRINCZI DÉNES

REND AZ ÖNIGAZGATÁSHOZ

A falu törvénye vastörvény. A falu törvénye alól menekedni nem lehet.

MÓRICZ ZSIGMOND

Első említések

■ Napjainkban a közigazgatást törvényes keretek között különböző intézmények biztosítják. Akadálytalan működésében közrejátszanak a rendvédelmi testületek, amelyek fenntartják a nevében is szereplő rendet, biztosítják a személyi és a magántulajdont. A következőkben szemléltetni szeretném történetírásunk segítségével, hogy miként alakult az elmúlt évszázadok során a Székelyföldön a közigazgatást elősegítő közbiztonság az első világháború kitöréséig (1914). A vizsgálni kívánt időpontig ugyanis a régió hátrártszét képezett. Lakói nagy többsége falvakon élt, ezért az ott működött közbiztonsági megoldások kerülnek terítékre.

A területek feletti birtoklás kezdeteit szinte lehetetlen megállapítani. Rousseau, a jeles filozófus erélyesen vádolta a magántulajdont, abban látta a legtöbb bűn és baj eredetét, amely képes háborút, gyilkosságot, testi bántalmazást kiváltani. Nézeteiben azt vallotta, hogy „a föld gyümölcssei mindenkié, és a föld senkié!”¹

A kora újkorban a székely falvak lakói – részben bűnmegelőzés céljából – írott formában is leszögezték azokat a belső „falutörvényeket”, amelyek lokálisan kialakították és biztosították a rendet és a szokásokat. Ezen belső szabályozások váltották ki a falvak lakóiból az egymás iránti kölcsönös tiszteletet, az elfogadást, valamint fontos megemlíteni, hogy csak azok betartásával lehetett valaki a faluközösség tagja.²

...a felsőbb hatósági megrováson túl jóval jelentősebb fajsúllyal bírt a falu közeleményének ítélete, amely nem pénzbírsággal, hanem a közösségi életből való kizárással, kivetettséggel büntette az elkövetőt.

A kialakult szabályozásokra vonatkozóan Pál-Antal Sándor a *Székely önkormányzat-történet* című munkájában három meghatározó időszakot különböztet meg. Elsőnek a késő középkori periódust említi (1526-ig, a mohácsi vészig), majd azt követi a fejedelemség időszaka, és végül a Habsburg-fennhatóság korszaka zárja a sort.³

Az említett három időszak mindegyikében a központi hatalom a számára legfontosabb tényezőket – a hadkötelezettséget, adózást, egyházi szolgáltatást – és mindezek könnyű lebonyolítását csak a belső rend megszervezésével tudta biztosítani. A falvakkal szemben előírt elvárások a kezdeti időszakban, beleértve a királyi dekrétumokat és privilégiumokat, csak általános erővel szabályozták és érintették a belső biztonság kérdéskörét.⁴

Feltételezhető, hogy a székely önzagzatás legrégebb alkotóeleme a tízesek rendszere volt, amelyet a katonai szerepvállalásig lehet visszavezetni. Pál-Antal Sándor a 16–17. századra vonatkozóan megjegyzi, hogy „a székely hadszervezet a településszervezetre épült”, vagyis katonai szempontokat figyelembe véve osztották a falvakat tízesekre.⁵ Falvanként vagy több falu összetételéből századot alkottak, ezek székenként hadakban egyesültek.⁶ A belső szervezeti egység alapján nemcsak a katonai, hanem a mindennapi életben is a „tizedes” felügyelte az alárendeltségében lakókat.

A 15. század végéig még íratlan törvények biztosították a székelyek szokásjogait.⁷ Az uralkodói jogszabályozásoknak voltak érdembeli hézagpótlói a Székelyföldön a már említett falutörvények, amelyek előbb szóban, majd írott formában nemzedékről nemzedékre átörökölve szabták meg a falvak lakóinak mindennapjait.⁸

A falvak élén sokáig lófők álltak. A teendők felhalmozódásával azonban külön kellett választani a katonai és a helyi ügyek tisztviselőit. Ennek okán jelent meg a katonai vezető és a falusbíró. Első írásos formában a 15. század elejéről olvasható falusbíró a Székelyföldön.⁹ Teendőit bírótársaival és esküdtekkel látta el, akik kizárólag csak a helyi igazságszolgáltatással és a közrenddel foglalkoztak. A falvak felett a székek hadnagya (kapitánya) és a bíró állt. Előbbi hatásköréhez csak a katonai ügyek tartoztak, míg az utóbbihoz a törvénykezés, az igazságszolgáltatás, a vizsgált peres ügyek levezetése, a magán- és közjogi ügyek képviselője, a személyi és bűnügyi esetek kivizsgálása. Ő felelt a hatásköréhez tartozó falvakban a közbiztonságért, a lázadók és a tolvajok elfogatásáért.¹⁰ A 16. században a temérdek belső teendő nemcsak a székbíróra hárult, hanem jelen volt mellette az uralkodót képviselő királybíró és az esküdtek is.¹¹

A főkirálybírók kiségitői lettek az alkirálybírók, akik folyamatosan a székben tartózkodtak, és helyettesítették felettesüket. Tisztségük elfoglalását esküvel erősítették meg.¹² A törvénykezésen túl foglalkoztak a lakosság panaszaiával, felügyelték a közrendet, a rendzavarókat és a kihágások elkövetőit büntették, akár csak a hatalmukkal visszaélő falusi előljárókat, hatalmaskodókat. Ezen túl hozzájuk tartozott a pénzbírságok beszedése és az ítéletek végrehajtása. Az alkirálybírókat évente választották újra, vagy éppen bocsátották el, kinevezésük a főkirálybíró és a szék közös megegyezésével történt.¹³ A cirkálások¹⁴ alkalmával hozott ítéletek során akár halálos ítélet is születhetett. A cél az volt, hogy elrettentsék a bűnözésre hajlamosakat. A bírók szálláshelyeit és azok ellátását közgyűlésen döntötték el.¹⁵

A falvak bírói kötelezve voltak, hogy megszervezzék településük őrzését, fellépjenek a gonosztevők és a csavargók ellen. Ezzel kapcsolatosan az 1623-ban megtartott országgyűlési és az 1711-ben elrendelt főkormányászéki határozat arról állapo-

dott meg, hogy amennyiben ezek megoldását a falusbíró önkényből elmulasztja, akkor az „megkaróztatással, karóba veréssel fenyegeti harmadmagával” együtt.¹⁶

Habsburg–korona alatt

■ A karlócai békét (1699) követően a Székelyföld szerves része lett a Habsburg Birodalomnak. Az új központi vezetés a területének e kis szegletét integrálni kívánta a birodalom vérkeringésébe, a székely jogszokásokat pedig a megoldandó feladatok egyikének tartotta. A megjelenő abszolutizmus fokozatosan felváltotta a feudálisan berendezkedett falvak mindennapjait.

A 17–18. századra jellemző Habsburg-gazdaságpolitika azt vallotta, hogy ahol a népesség, ott a pénz. Ezt a gyakorlatban úgy próbálták érvényesíteni, hogy a lakosságot helyben tartották. Technikájuk alkalmazása során kiformalódott az a sajátos szociálpolitika, amelyben egybeolvadt a népvédelem a szigorú lakosság-ellenőrzéssel. Ennek figyelembevételével megnövekedtek a faluközösségek felelősségei. A települések örököt (strázsákat) állítottak, akik falustársaikat óvták az éjszakai csendháborítóktól, marhatolvajoktól, tűzvészektől.¹⁷ A falu felügyelete sorra minden lakót érintett és kötelezett. Háromszéken 1758-ban „éjszakára minden falunak 3 tízre kell szakadni, kik a falut mind utcánkint, mind küljel is a falun egész éjjel szorgalmason strázsálják”. A kötelezettségmulasztás jelentős pénzbírsággal járt. Kezdetben az éjjeliőrök száma meghaladta a 12 főt,¹⁸ a 20. század első felére ez a létszám két vagy három főre csökkent.

A 18. század kezdetén a központi hatalom részéről az adózás végrehajtására választott királyi adótárnokot bízták meg. Megszervezték a járási adóbiztosok hálózatát. Minden járásra járási biztosok kerültek, akiknek a munkáját a dúlók¹⁹ segítették. A dúlóbiztos hatásköre több mint egytucatnyi falura terjedt ki. Feladatköre széles spektrumot foglalt magában. Gondoskodnia kellett arról, hogy az uralkodói és egyházi körlevelek eljussanak a falvakba, azok tartalmát kihirdessék. Közreműködött az adó behajtásában, felügyelte és ellenőrizte a községi előljárókat. Ellenőrizte a csend és a közrend fenntartását, valamint a tisztaság betartását, figyelt az utak és hidak megfelelő karbantartására, a sáncok tisztítására. Számonkérhette a tűzvédelmi felszereltséget és a közegészségügyi előírások betartását.²⁰

Jelentős változásokat hozott magával az 1764-ben felállított székely határőrség.²¹ A vizsgált régióban a birodalmi minta kiépítésére csak a madéfalvi veszedelmet követően kerülhetett sor. A katonai parancsnokságok tisztjei a falubírókkal közösen szervezték meg a települések és azok környékének közbiztonságát. Különös szigorral ellenőrizték az országhatárokat, a falvak pedig kötelezve voltak igazoltatni az idegeneket.²² Ezt követően a határ menti falvak közössége két részre oszlott. Egyrészt megmaradtak a szék alárendeltségében a jobbágyok és a zsellérek ügyeit intéző igazgatások, másrészt megjelentek a katonai teendőért felelős határőr-parancsnokságok. Utóbbiak a falvakban külön határőr falusbírók és vezetését választottak. Néhol még arra is adódott példa, hogy önállóan tartottak gyűléseket, és hoztak határozatokat a gyalog- és a huszárrendbeliek. A katonai és a civil igazgatás kettőssége egészen 1848-ig fennmaradt, amikor is a forradalom okán felszámolták a határőrséget.²³ Mindaddig viszont a székely társadalom egy olyan új helyzetbe került, ahol a megszokott homogén közösség belső nyugalmit folyamatosan bolygatta a birodalom számára prioritást élvező katonai apparátus.²⁴ A katonai hatalom jelenléte a falvakban romboló hatással volt a régi szokásrendszerekre, visszaéléseket eredményezett. Gyakori volt a polgári tör-

vényhatóságok feletti átlépés, a határőr katonák vezetői pedig önmaguknak kívánták a hatalom teljes jogát a falvak felett.²⁵ Ezen zarnoki beavatkozások a legalapvetőbb elemeiben rázták meg a faluközösségeket. Általuk egy olyan öngazgatói mechanizmusba tapostak, amely a korábban kialakult mindennapi közügyeket, gazdálkodást, igazgatást, rendvédelmet, a kiszolgáltató helyzetbe kerültek gondjait orvosolta. A faluközösség az összetartó erejéből, amelyet addig mindenki sajátjának érezhetett, tekintélyéből egyre inkább vesztett.²⁶

A határőrség kiépítését követő időszakban a birodalom déli és keleti szomszédságában olyan járványveszélyek jelentek meg, amelyek további szigorú óvintézkedésekre kötelezték az érintett falvakat. A szomszédos román fejedelemségekben megjelent a pestis és a marhadögvész, amit tetézett a virágzásnak indult csempészet. Mindeközben sokan nem tudták elfogadni a Habsburg Birodalom rigorózus berendezkedését, ők inkább a kivándorlást választották, leginkább a román fejedelemségekbe (elcsángáltak). Ilyen körülmények között nagyobb katonai szigort vezettek be a térségben. A falvakban a járványok kialakulását, a kivándorlást úgy próbálták megakadályozni, hogy a településekről kivezető mellékutakat eltörölni, és csak a falukapukon keresztül engedélyezték a közlekedést. A strázsálás folyamatossá vált. Szükséges igazolvány hiányában a csavargás akár fogságot is maga után vont.²⁷

A magyar szabadságharcot és forradalmat megelőzően a székely faluközösségeket a császári udvar, az Erdély kormányzásáért felelős gubernium, a szék és a különvált határőr katonaság kirívó igényei kényszerítették megszorított helyzetekbe. Imreh István ezen állapotot jól jellemzően úgy fogalmazott, hogy „valójában az történt, hogy a felvilágosult abszolutizmus nevelő szándéka, egységesítő buzgalma csapott össze az önrendelkezéssel, az autonómiákban kiépült szokásjogi renddel, és így a faluközösségek önszabályozó hagyományos rendjével is”.²⁸

A 19. század közepére kialakultak azok az írott és szóbeli szabályok a falvakban, amelyek meghatározták az ott élők mindennapjait. Útjelzőkkel, tilalomfákkal adtak jelzéseket a mozgásterekről. Hangulatos keretet biztosítottak az ünnepnapoknak, a közös munkálatokat a kialakult szokások és a törvényeik szerint látták el. A megfelelő szocializálásért a családi fészek volt az elsődleges felelős, a falu közössége verbálisan vagy büntetéssel nevelt mindenkit a kötelezettségeire. Egységes volt a faluközösség számára a jó, a helyes és a tisztességes. A generációkon keresztül formálódott közös értékrendek megszabták a belső társadalmi norma kereteit. A közös gyűléseken egyebek mellett döntöttek a szántás idejéről, az állatok „betakarodásáról”, a csorda útjáról, az erdőtisztításokról, a tűzifa beszerzésének módjáról. Meghatározták a megszólításokat és a köszönések típusait.²⁹ A kialakult belső társadalmi elvárások mellett szükség volt a rend, a közösség ellen vétők megbüntetésére is. Ezen esetekben a törvényes ítéletet a falu felett álló széki bíró mondta ki. Azonban mivel olyan zárt közösségekről van szó, ahol mindenki mindenkit ismert, a felsőbb hatósági megrováson túl jóval jelentősebb fajsúllyal bírt a falu közvéleményének ítélete, amely nem pénzbírsággal, hanem a közösségi életből való kizárással, kivezetéssel büntette az elkövetőt. Ha valaki nem a helyes utat választotta, akkor az – a korabeli kifejezéssel élve – „a falu bosszújára maradt”.³⁰

Zsandárság, csendőrség 1918-ig

be is egy szigorú, központosított katonai közigazgatás lépett be. A forradalmárok üldöztetésére és a császári tekintély megerősítésére 1850-ben birodalmi szinten felállították a zsandárság intézményét,³¹ kezdetben 16 ezredparancsnokságot.³² Erdélyben az osztrák szellemű és német szolgálati nyelv a lakosság számára idegen katonai elnyomást jelentett. A Magyar Királyság területén hat csendőrezred működött, amelyeket szárnyakra osztottak. A szárnyak szakaszokból, azok pedig őrsparancsnokságokból álltak, amelyek egy-egy községben voltak elhelyezve.³³ Kezdetben a csendőrpáncsnokságok a fennhatóságuk alatt lévő területeken egymástól függetlenül intézték ügyeiket. Az ezredek felett a cs. kir. csendőrségi főfelügyelőség állt, élén egy altábornagy és alárendeltségében két beosztott cs. kir. tábornok tevékenykedett. A fegyelmi és gazdasági ügyek intézéséért a főfelügyelőséghez beosztott hadbíró és hadbiztosok feleltek.³⁴

A cs. kir. csendőrezredek felállításakor a szűkebb értelemben vett Erdélyben a 8. ezred volt jelen, törzsállomáshelye előbb Nagyszébenben,³⁵ majd 1862-től Kolozsváron volt.³⁶ 1859-ben, a solferinói osztrák vereség után a 19 csendőrezredből 9-et feloszlattak, a megmaradt létszámot jelentősen lecsökkentették. Az 1850-es évek végén a Habsburg-politikában egy liberálisabb irányzat vette át az irányítást, amely a zsandárság feloszlátását vagy legalábbis hatalmának korlátozását kívánta elérni.

A Magyar Királyság területén – Erdélyen és Horvát-Szlavónországon kívül – feloszlatták 1867. március 23-án a csendőrséget. A felszámolt területeken a vidéki közbiztonság felügyeletéért felállították a pandúrszervezeteket. Erdélyben a birodalom rendvédelmi kötelékében megmaradt a csendőrpáncsnokság, és pedig a 10. számú Országos Csendőrpáncsnokság elnevezéssel.³⁷ 1875-ben az erdélyi csendőrkörület katonai és személyi ügyek tekintetében a Magyar Királyi Honvédelmi Minisztériumhoz került. Közigazgatási tényezőket figyelembe véve közbiztonsági elhelyezését (már 1867-től³⁸) a M. Kir. Belügyminisztérium határozta meg. 1876-tól 1881-ig a hivatalos megnevezése Magyar Királyi Erdélyi Csendőrpáncsnokság.

A M. Kir. Erdélyi Csendőrpáncsnokság 1876–1881 között teljesített eredményes rendvédelmére alapozva Tisza Kálmán belügyminiszternek sikerült országos szintre emeltetnie a csendőrséget. 1881 és 1884 között – az erdélyi minta alapján és tapasztalt állományának közreműködésével – kiépítették Magyarország egészére a Magyar Királyi Csendőrséget. A M. Kir. Csendőrség 1881-től az első világháború végéig a közigazgatási apparátusokkal szorosan együttműködve biztosította a falvak és környezetük rendvédelmét.

A községek hatáskörében maradt az alárendeltségükhöz tartozó utak és iskolák karbantartása, a mező és a tűz elleni védekezés megszervezése, valamint a szegényekről való gondoskodás.³⁹ A község közigazgatási hatósága kiterjedt a hozzá tartozó lakókra, a területén létező minden vagyonra. Kivételt képeztek ez alól a területén lévő honvédség szolgálatában álló egyének és a rájuk vonatkozó katonai igazságszolgáltatás.⁴⁰

■ JEGYZETEK

1. Berend T. Iván: *Kisiklott történelem. Közép- és Kelet-Európa a hosszú 19. században*. MTA Történettudományi Intézet, Bp., 2003. 25.

2. Imreh István: *A rendtartó székely falu (Faluközösségi határozatok a feudalizmus utolsó évszázadából)*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1973. 33.

3. Pál-Antal Sándor: *Székely önkormányzat-történet*. Mentor Kiadó, Mvhely, 2002. 343.

4. Uo. 14.

5. Uo. 294.

6. Uo. 295.

7. Uo. 61.
8. Kiemelendő Imreh István munkássága, akinek köszönhetően napvilágot láttak a falutörvények, ezáltal hiánypótló munkákat hagyott hátra az utókor számára.
9. Pál-Antal: i. m. 296.
10. Uo. 196.
11. Uo. 64.
12. A marosszéki alkirálybírók 1710-es esküszövege: „Én nemes Marosszék vice-királybírája, eskuszem az élő Istenre, hogy én ebben az tisztnben, kire választattam, mindeneknek, kik én előtttem perlódnak személyes válogatás nélkül, hű és igaz leszek, sem kedvet, sem atyafiságot, sem barátságot, sem szeretetet nem nézek, igazat nem hamissítok, hamissat nem igazítok, hanem mindenekben valamik az én tisztemet illetik, az én tehetségem és erőm szerént abban híven s igazán eljárók, igaz törvént és igaz executiót szolgáltatok, és a főtiszteknek ajándékért el nem rejtem, jövedelmet igaz beszolgáltatom tehetségem szerént. Isten úgy segélljen.” Uo. 91.
13. Uo.
14. A mohácsi vést (1526) megelőzően a bűnügyi eseteket utólagosan vizsgálták ki. Erre a célra országosan alkalmazták az ügynevezett cirkálásokat, vagyis az adott településen megjelent a „mozgó törvényszék”. Ilyenkor a helyszínen került sor a vétkesek megbüntetésére. A kivizsgálást a királybírók, néhány esküdt és a nótárius látta el. A 17. században törvényben próbálták szabályozni, hogy háromévenként kötelesek megjelenni minden faluban. A kérdéses ügyeket pedig a település előljárója sorakoztatta fel. Uo. 76.
15. Uo. 97–98.
16. Imreh István: *A törvényhozó székely falu*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1983. 94.
17. Uo.
18. Uo. 95.
19. Ezen megnevezés valószínűleg a középkorig nyúlik vissza, amikor hasonlóképpen hívhatták a székelyeknél a büntetés végrehajtóit. Lásd Pál-Antal: i. m. 142.
20. Uo. 142–143.
21. A székely határőrséget Háromszék, Csík-, Gyergyó- és Kászonszék, Bardóc fiúszék, valamint Aranyosszék egyes községeiben állították fel. „A székely jog ellen vétőket szokták megdólni, házaikat széthányini, a megbüntetettek pedig elúzni otthonukból az erre felhatalmazottak. [...] Míg Marosszéken magyarul dűlőbiztosoknak hívták őket [...] Háromszéken latinosan »dullon«, »dullones« voltak.” Uo. 142.
22. Imreh: i. m. 94.
23. Pál-Antal: i. m. 297.
24. Cserey Zoltán: *Önkormányzatiság és katonai hatalom Háromszéken a 18–19. században*. Charta Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2009. 20.
25. Uo. 172.
26. Imreh: i. m. 21.
27. Cserey: i. m. 18.
28. Imreh: i. m. 34.
29. Uo. 87.
30. Uo. 88.
31. Rektor Béla: *A Magyar Királyi Csendőrség oknyomozó története*. Árpád Könyvkiadó Vállalat, Cleveland, Ohio, 1980. 68–69.
32. *Tisztek Csendőrségi Zsebkönyvek. Zsebkönyv a Magyar Királyi Csendőrség számára*. 1. évf. Franklin, Bp., 1887. 105.
33. Uo. 105.
34. Némethy Ferencz: *A M. Kir. Csendőrség szervezete, szolgálata és viszonya a közigazgatási hatóságokhoz*. Országos Központi Községi Nyomda Részvény-Társaság, Bp., 1899. 1.
35. *Tisztek Csendőrségi Zsebkönyvek*. 107.
36. Uo.
37. Uo. 110.
38. 1876. május 1-től változott meg, a horvát-szlavón részben a horvát, míg Erdélyben a magyar nyelv lett az ügyintézés nyelve.
39. Csizmadia Andor: *Magyarország közigazgatása*. Székesfővárosi Irodalmi és Művészeti Intézet, Bp., 1946. 79.
40. Uo. 97.